

ՃԻՒՆԻԻ ՈՐԲԱՆՈՑԻՆ ՄԱՍԻՆ

ՊԱՏԱՌԻԿ ՄԸ

(1920-1925)

ՀՐԱՅՐ ԵՄԱՅԵԱՆ ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՏԱԳԷՍԵԱՆ
hrayryessayan@gmail.com, adakessian@haigazian.edu.lb

Ստորև կը հրապարակենք Գրիգոր Պողարեանի նոթերը՝ Ճիւնիի Որբանոցին մասին, ուր ան պաշտօնավարած է իբրև ուսուցիչ եւ հաշուապահ՝ 1920-25 տարիներուն: Որբանոցը շարունակութիւնն էր Այնթապի որբանոցին եւ Ճիւնիի մէջ գործած է 1920-1925 տարիներուն: Այնթապի Որբանոցը հիմնուած էր Զինադադարէն անմիջապէս ետք:

Ութ-էջանի այս ձեռագիրը Պողարեան գրած է Միսաք Մանուշեանի մասին ուսումնասիրութիւն-յօդուած մը պատրաստողի մը խնդրանքով: Դիւրընթեռնելի ձեռագիրը լաւ պահպանուած է: Պողարեանի արխիւին մէջ գտանք նաեւ որբանոցին առնչուող իր ուսուցչական տետրը (որուն ինք կ'անդրադառնայ գրութեան մէջ)՝ «Աստիճանի տետրակ», 5 Նոյեմբեր 1920 թուակիր, ուր արձանագրուած են Բ., Գ. եւ Դ. կարգերու անուններն ու իր դասաւանդած նիւթերուն նիշերը: Պողարեան Դ. կարգին դասաւանդած է հայերէն, հայոց պատմութիւն, ֆրանսերէն, գեղագրութիւն, իսկ Բ. եւ Գ. կարգերուն՝ գեղագրութիւն:

Պողարեան, եղբայրը՝ նշանաւոր ձեռագրագէտ Նորայր Եպս. Պողարեանի, երախտաշատ կրթական մշակ մըն էր, ծնած Այնթապ 1897ին եւ մահացած Պէյրութ, 1975ին: Ան աւելի քան երեսուն տարի (1926-1957) գործած էր Հալէպի Կրթասիրաց Վարժարանին մէջ, ապա հաստատուած Պէյրութ, ստանձնած խմբագրութիւնը՝ *Նոր Այնթապ* պարբերականին:

Հրատարակուող նիւթը (նաեւ նկարները) մաս կը կազմէ Պողարեանի Հայկագէան Համալսարանի Տերեան Հայագիտական Գրադարանին մէջ պահ դրուած արխիւին¹:

Վերոյիշեալ տետրակէն քաղելով կու տանք - Նոյեմբեր-Դեկտեմբեր 1920ի տուեալներով - Դ. կարգի աշակերտներուն ցանկը, այբբենական կարգով.- Ապէճեան Սարգիս, Արշակեան Մանուկ, Գալայճեան Աւետիս, Գալայճեան Գեորգ, Եաղուպեան Յարութիւն, Թօփճեան Եղուարդ, Լեւոնեան Զարուհի, Խանտէտեան Օսաննա, Հալէպլեան Լեւոն, Պաճաքեան Մեսրոպ, Պողոսեան Աբրահամ, Մանուշեան Կարապետ, Յարութիւնեան Սրապիոն, Նալբանտեան Քաջբերունի, Սասունլեան Խաչեր, Տիշլէքէնեան Կարապետ, Տիտիջեան Վահան:

Իսկ Գ. կարգի աշակերտներն էին (Նոյեմբեր 1920-Փետրուար 1921 տուեալներով).- Ապլանեան Նուպար, Արապեան Երուանդ, Գազանճեան

Արեւալոյս, Թերզեան Կարապետ, Թօփճեան Թորոս, Մավիսաքալեան
Վարդան, Մուրատեան Մուրատ, Նալպանտեան Տիգրան, Պարսամեան
Վահրամ, Պարսումեան Արուսեակ, Պիլեմճեան Զաքարիա,
Զըխըլպէթեան Երուանդ, Սվաճեան Ներսէս, Քարերկաթեան Մարտիրոս,
Քէշիշեան Յովհաննէս, Օհանեան Մաքրուհի, Ֆիշէնքճեան Նշան:

Ճինիի Որբանոցին կառոյցը եւ աշակերտներուն մէկ մասը

ՃԻՒՆԻՒ ՈՐԲԱՆՈՑԸ

Պատմական Նօթեր.-

1918ի զինադադարէն ետք, երբ տարագիրներու հայրենադարձը եւ որբահաւաքը սկսաւ, Քիլիս, Այնթապ, Նիզիպ, Պերէճիկ շրջաններուն մէջ թուրքերու եւ քուրտերու մօտ ապաստան գտած աւելի քան 2000 որբ-որբուհիներ եւ այրի կամ յափշտակուած կին ու աղջիկներ Անգլիական գրաւման բանակի հրամանագրով եւ հայ որբահաւաքներու ջանքերով ազատագրուեցան եւ մէկտեղուեցան Այնթապ: Ամերիկեան Near East Relief (Մերձաւոր Արեւելքի Նպաստամատոյց) ընկերութիւնը, Անգլիական ու Ամերիկեան նպաստներով, հաստատեց երկու հիմնարկ. մին որբանոց, միւսը՝ այրիանոց: Կար Անգլիական որբանոց մըն ալ, Miss Frearson-ի որբանոց անունին տակ: Եգիպտական որբախնամ ընկերակցութիւնը իր կարգին հաստատեց հայկական որբանոց մը 1919ի Մեպտեմբերին: Կարապետ Մանուշեան վերջինիս մէջն էր իսկ եղբայրը Միսաք՝ Ամերիկեան որբանոցի մէջ: Կրնայ ըլլալ որ տարբեր թուականներով բերուած էին Այնթապ, գուցէ եւ տարբեր վայրերէ:

1919-ի աշնան Անգլիական գրաւման բանակը երբ իր տեղը զիջաւ Ֆրանսականի, ծայր տուին Մուսթաֆա Քեմալի բողոքները եւ միլիական հետագայ արշաւանքները, Կիլիկիան եւ Հիւսիսային Սուրիան² ազատագրելու համար Ֆրանսական լուծէ: Այնթապի հայերը, տեղացի եւ եկուոր, մօտ 20000 հոգի, փոխան նոր բռնագաղթի դիմեցին ինքնապաշտպանութեան, ապաւինած Ֆրանսայի օգնութեան: Ինքնապաշտպանութեան այդ կռիւը սկսաւ 1 Ապրիլ 1920 Հինգշաբթի օր եւ կեղծ զինադադարներով ու պատահական ընդմիջումներով շարունակուեցաւ:

Ճինիէի հայկական որբանոցը վեցամեայ ուսումնարան էր, առաջինը՝ նախապատրաստական կամ մանկապարտէզ, վերջին հինգ կարգերը երկսեռ դասարաններ: Տնօրէնը կամ հայրիկն էր Ղազարոս Ղալիկեան³, որ տարիներով ուսուցիչ-տեսուչ եղած էր Այնթապ, Ներսիսեան ու Ադենական վարժարաններուն մէջ: Տիկինը Տիգրանուհի նոյնպէս վաստակաւոր ուսուցչուհի-տեսչուհի եղած էր աղջկանց Հայկանուշեան վարժարան⁴: Ղալիկեան 1918-1919 շրջանին հայրիկն էր Համա քաղաքի Անգլիական գրաւման բանակի հաստատած Այրիանոց-Որբանոցին: Հոն է որ ծանօթացանք: Ես քարտուղար-հաշուակալ էի: Այնթապի (ապա Ճինիէի) որբանոցին մէջ մեր միատեղ գտնուիլը այդ փոխադարձ ծանօթացումին արդիւնքն էր: Զաւակին պէս կը սիրէր (եւ կը յարգէր) զիս, թէւ տարիքով իրարմէ անհամեմատ տարբեր. ինք ծնած էր 1868-ին, Քիլիս, վախճանեցաւ 1952[ին], Պէրուր:

Ճինիի Որբանոցին կառույցը՝ այլ պրիսմակէ

Որբանոցին աշակերտուհիներէն խումբ մը

Որբանոցին մեջ դասաւանդուող առարկաներն էին հայերէն եւ ֆրանսերէն լեզու, հայոց պատմութիւն, թուաբանութիւն, աշխարհագրութիւն, իրագիտութիւն, գեղագրութիւն, երգեցողութիւն եւ մարզանք: Բարձրագոյն կարգը (հինգերորդ, Կարապետ Մանուշեանին կարգը, 14 մանչ եւ 2 աղջիկ) 1922-1923 շրջանին ունեցաւ նաեւ գրական գիտելիքներ, ընդհանուր ազգերու պատմութիւն եւ բնագիտութիւն:

Որբանոցը Արհեստանոցի բաժին մըն ալ ունէր, ուր կ'ուսուցուէին հիւսնութիւն, կօշկակարութիւն, դերձակութիւն: Կ. Մանուշեան հիւսնութեան կը հետեւէր: Միսաք տակաւին ո՛չ, երկու դասարանով վար էր:

1922-1923 տարեշրջանին Կարապետ աւարտեց ուսման ընթացքը: Միսաք երրորդ դասարանի աշակերտ էր, ունէր 11 մանչ եւ 8 աղջիկ դասընկեր, որոնց անուանացանկը կու տամ քաղելով իմ մօտ մնացած որբանոցային տետրակէ մը:

Գրիգոր Մահսերէճեան, Երուանդ Պոգօղլանեան, Լեւոն Փիլաճեան, Լեւոն Սասունլեան, Կարապետ Միքայէլեան, Կարապետ Սըխարեան, Յակոբ Էճիլեան, Յարութիւն Երուանդեան, Յովսէփ Խոզեան, Վահրամ Ամմիեան, Խանում Գարակէօզեան, Խանում Ճուպպալեան, Հռիփսիմէ Գարամանուկեան, Մարի Բելիկեան, Մարի Թոփճեան, Մերրիէ Թիւֆէնքճեան, Նուէր Տէր Պօղոսեան:

Ուսուցչական կազմի մեջ մնայուններն էին Յովսէփ Ղալիկեան (հայրիկին տղան), Գրիգոր Պողարեան, Օր. Ազնիւ Տեմիրճեան, Օր. Ազնիւ Աղայեան, Ատուր Գապագեան (մէկ տարի), Վարդան Իսկէնտերեան (Երեւանցի, բանակային զինուոր Հայաստանի) մարզանքի ուսուցիչ, Յակոբ Իվէզեան (երաժշտագէտ) այցելու ուսուցիչ երգի, նուագի եւ երգչախումբի: Հայրիկը դաս չէր աւանդէր: Կը հետեւէր ընդհանուր գործունէութեան, խոհանոցով, ճաշարանով, ննջարանով եւ անպակաս այցելու-հիւրերով:

Շէնքին ստորնայարկը ճաշարան էր եւ խոհանոց, մառանի եւ մայրիկներու յատուկ բաժիններով: Վերի յարկը դասարան էր եւ գիշերները ննջարան (աղջիկներու յատուկ բաժինով մը): Ունէր միջակ մեծութեամբ մի սրահ, յատկացուած հաւաքոյթներու - բարոյախօսական, տօնական: Հոն տեղի ունեցան չափահաս մի քանի որբուհիներու պսակներն ալ:

Հայրիկը թէեւ ունէր ընտանեկան բնակարան, բայց ատեն-ատեն կը գիշերէր Որբանոց, «աւելի մօտէն հսկելու համար» գիշերային դադարը անցընող որբ-որբուհիներու եւ Որբանոց մնացող մայրիկ-ուսուցչուհիներու:

Որբանոցը նուիրատու[ու]թեամբ կը ստանար տասէ աւելի թերթ, Եզիպտոսէ, Ամերիկայէ, Եւրոպայէ, Կ. Պոլիսէ եւ Սուրիա-Լիբանանէ: Մօտ 400 հատոր գիրք եւս ունէինք, նուիրատու[ու]թեամբ ստացուած:

Գրապահը եւ էի: Մոլի ընթերցողներ ունէի Կարապետ Մանուշեանի կարգէն, ընդ որս նաեւ Միսաք: Կը լափէին վէպերու եւ վիպակներու կարգին՝ նահատակ գրողներու երկերը (Միամանթօ, Դ. Վարուժան), իսկ հին գրողներէ Ռաֆֆին, Ահարոնեանը, նոյնիսկ Պետրոս Դուրեանը: Միսաք առանձնապէս կ'օգտուէր եղբօրը օրինակած դասանիւթերէն (դասագիրքի պակաս կար, եւ կ'ընտրէի հատուածներ, կ'օրինակէի, եւ դասարանով կ'օրինակէին իմ գրի առածները եւ հայերէնի - որպէս ընթերցարան, եւ հայ գրականութեան - կենսագրական նօթերով, եւ հայոց պատմութեան): Մէկուկէս տարի (1922-1923) հրատարակեցինք ԱՅԳ⁵ անուն աշակերտական կիսամեայ պարբերաթերթ մըն ալ:

Որբանոցին այնթապցի սաներու Բ. խումբը

ՈՐԲԵՐՈՒ ՑՐԻՈՒՄԸ:

1923-ին սկսաւ չափահաս որբ-որբուհիներու ցրումը. ոմանք դրկուեցան իրենց մօտակայ կամ հեռակայ ազգականներուն մօտ, շատեր գացին Ֆրանսա կամ Յունաստան ուր աշխատանքի պահանջ կար: Ամերիկեան Որբանոցներն ալ սկսած էին նօսրանալ: Կարապետ Մանուշեան Ֆրանսա անցաւ 1923ին: Միսաք եղբօրը հետեւեցաւ 1924ի Սեպտեմբերին:

Որբ-որբուհիներու միջեւ սիրաբանական երեւոյթներ կը լսուէին Ամերիկեան որբանոցներէ: Հայկականը չունեցաւ նման բան. գոնէ առ երեւոյթս: Հայրիկը խստաբարոյ մարդ էր եւ դաժան: Քաջ կը ծեծէր

չարերը, պահանջկոտները, անոնց հետն ի վեր գոչելով «Ազգին Ցեցեր»ը...: Յաճախ միջամտած եմ ողորբելու զինք որ նուազ խիստ ըլլայ որբերուն եւ մայրիկներուն «բերան» կը դառնայի եղբայրօրէն:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ¹ Ծնորհակալութիւն կը յայտնենք Գրադարանի պատկան մարմիններուն, որոնք տրամադրեցին արխիւը, իսկ տնօրէնութեան, որ արտօնեց անոր տպագրութիւնը:
- ² Քիլիս, Այնթապ, Մարաշ, Նիզիպ, Պերէճիկ, Ուրֆա կը պատկանէին այս շրջանակին:
- ³ Ղազարոս Ղալիկեան (1868-1952), երկարամեայ ուսուցիչ, ծնած է Քիլիս: 1887ին կ'անցնի Այնթապ, ուր կը դառնայ Ազգ. Ներսէսեան Վարժարանի տնօրէն, մինչեւ 1898: 1898-1901 կը հետեւի Այնթապի Կեդրոնական Թուրքիոյ Գոլէճի դասընթացքներուն եւ կ'աւարտէ զայն: Ա. Աշխարհամարտին կ'աքսորուի Սելիմիէ: Զինադադարին կը ստանձնէ Հալէպի Հայ Որբանոցին տնօրէնութիւնը, մինչեւ 1919, ուրկէ կ'անցնի Այնթապի նորակազմ Ազգ. Որբանոցի տեսչութեան՝ մինչեւ 1920, ու որբանոցին հետ կը տեղափոխուի Ճինի, ուր կը շարունակէ իր տեսչական պաշտօնը մինչեւ 1928: Ապա կը հրաւիրուի ՀԲԸՄ Պէրյութի Քելէկեան-Սիսուան Որբանոցը, ուր կը պաշտօնավարէ մինչեւ որբանոցին փակումը՝ 1932ին:
- ⁴ Ազգային Հայկանուշեան Վարժարանը գործած է 1878-1915 շրջանին: Ունեցած է 120ի հասնող աշակերտութիւն (Գէորգ Ա. Սարաֆեան, *Պատմութիւն Անթէպի Հայոց, Ա. Հտր.*, Լոս Անճելըս, Քալիֆորնիա, Central Typetting Company, 1953, էջ 690:
- ⁵ Պողարեան այս մասին կը գրէ. «*Որբանոցի Ե. կարգին կողմէ [լոյս կ'ընծայուէր ան, որ հրատարակուած է] 15 Մարտ 1922-15 Մայիս 1923 շրջանին, ընդամենը 29 թիւ (376+95=471 էջերով):- Ան,- կը հրատարակուէր երեք օրինակով, ձեռագիր. մէկ օրինակը կը մնար որբանոց, երկրորդը կը դրկուէր Ադէքսանդրիա Եգիպտոս, Որբախնամ Ընկ.եան, երրորդը ինծի համար էր»:*

SOME NOTES ON THE ORPHANAGE OF JOUNIEH

(1920-1925)

(SUMMARY)

HRAYR YESSAYAN; ANTRANIK DAKESSIAN

hrayryessayan@gmail.com, adakessian@haigazian.edu.lb

Upon the request of scholar who was researching on Misak Manushian, the renowned resistance fighter in France during WWII, Krikor Bogharian, an instructor and accountant of the orphanage had written down his memoirs about the orphanage and the Manushian brothers in particular.

The orphanage was founded in Aintab, right after the armistice, after the return of the exiled population of Aintab, who were decimated. However, the orphanage was relocated to Jounieh, Lebanon in 1920, as a safer area.

The orphanage had an elementary school curriculum, an introductory class and five grades.

The document includes the names of students of the 2nd, 3rd and fourth grades and a number of pictures, which are all being published for the first time.

The Jounieh orphanage was closed down in 1925. Bogharian does not specify the reasons behind this closure.